

Sanat *ve* Sanatçı

Yaratma Dürtüsü ve Kişilik Gelişimi

OTTO RANK

Çeviri: Orhan Düz

alBaraka
Yayınları

OTTO RANK

Avusturyalı psikanalist, yazar ve filozoftur. Viyana'da doğmuştur. 20 yılı aşkın süre boyunca Sigmund Freud'un en yakın arkadaşı ve meslektaşlarından biri olmuştur. Freud ve psikanalitik ekol ile ayrılıklarından sonra Rank, 1926 yılında Viyana'dan Paris'e taşınmış ve hayatının geri kalanını Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde öğretim görevlisi, yazar ve terapist olarak geçirmiştir.

ORHAN DÜZ

Orhan Düz 2000 yılında Boğaziçi Üniversitesi Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü'nden mezun olmuştur. "Yarın Çok Güzel Olacak mı?" ve "Unutulmayan Film Replikleri" gibi derleme kitaplarının yanı sıra çok sayıda çevirisi bulunmaktadır. Hâlen İstanbul'da yaşayan Düz'ün çok sayıda çevirisi bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

YAZARIN ÖNSÖZÜ	7
GİRİŞ	19
YARATMA DÜRTÜSÜ VE KİŞİLİK GELİŞİMİ	29
YAŞAMAK VE YARATMAK	55
SANAT FORMU VE İDEOLOJİ	79
OYUN DÜRTÜSÜ VE ESTETİK HAZ	95
MİKROKOZMOS VE MAKROKOZMOS	113
EV İNŞASI VE MİMARİ	157
MİT VE METAFOR	199
DİLİN OLUŞUMU VE DİLİN YARATILMASI	221
ŞİİR SANATI VE KAHRAMANI	245
OYUN VE KADER	273
GÜZELLİK VE DOĞRULUK	293
SANATÇININ SANATLA KAVGASI	325
BAŞARI VE ÜN	349
YOKSUNLUK VE FERAGAT	363
DİZİN	377

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Bu kitap, sanatçı ile sanat arasındaki *ilişkiyi* ele aldığı için araştırma alanı doğal olarak bir sınır şeridi niteliğindedir. Neticede bu durum, yalnızca bu araştırmanın anlamını ve amacını tanımlamak için bir girişi değil, bundan da önce, zaten kasten dâhil edilmemesi amaçlanan şeyleri dışarıda tutmak için olumsuz anlamda bir sınırlamayı da gerektirmektedir. Her ne kadar söz konusu araştırmamız maddi veya düşünsel açıdan ilgili diğer konulardan kaçınılmaz olarak yararlansa da kendisi ne bir sanat tarihi ne de bir kültür tarihidir; ne sanatsal etkilerin estetiğidir ne de daha dar anlamda bir sanatçı psikolojisidir. Ayrıca bu kitap, belki de bütün bunlardan ziyade ilkin geniş anlamda ve genetik açıdan *insanın yaratma dürtüsünü* ortaya çıkarmaya ve daha sonra onun özgül sanatsal tezahürlerini, bu tezahürlerin kültürel gelişimi ve ruhsal anlamları aracılığıyla anlamaya çalışmaktadır. Zira insanın yaratma dürtüsü sadece sanat eserlerinde ifadesini bulmaz: aynı zamanda inanç ve mitolojiyi ve bunlara karşılık gelen toplumsal kurumları da üretir. Kısacası o, bütün bir kültürü üretir ve bu kültüre ait belirli bir üslup çağındaki sanat eserlerinin, ifade-biçimlerinden biri olarak değerlendirilmesi gerekir. Bu nedenle, bu ifade biçimlerinden herhangi birini bir başkası açısından tamamen “açıklama” girişiminden olabildiğince kaçınacağız ve daha ziyade, ne kadar çeşitli olursa olsun, insan kültürünün tüm ifade biçimlerini önce yaratıcılık dürtüsündeki kökenleriyle ilişkili olarak, daha sonra da *karşılıklı edimleri* açısından ele alacağız. Bu yolla, tartışmanın malzemesini daha yüksek bir sentezde çözümleyerek, kuru bir sanat tartışmasından bü-

yük ölçüde kaçınmayı umuyoruz, her ne kadar bu sırada yeni sorunlar hiç kuşkusuz önümüze çıkacak olsa da. Zira çatışan görüşlerden kaynaklanan zorluklar, çoğu durumda, yalnızca görünüştedir ve taraflı bir bireyin olayları kişisel önyargılarına –örneğin belli bir kültürün üstünlüğü, belli bir üslubun tercihe şayanlığı veya belli bir ırkın diğerlerine üstünlüğü gibi– göre açıklama çabasından kaynaklanır.

Araştırmamızın seyri boyunca, sanat tarihi ve sanatçı psikolojisi ile bağlantılı sayısız tartışmalı konuda, yeterince geniş bir temele dayanan bir yaklaşım yönteminin, tüm çelişkili bakış açılarını nasıl uzlaştırabileceğini gösterebileceğiz; özellikle, bireye nüfuz etmek için sosyal-psikolojik araştırmayı kullanmak ve aynı zamanda kolektif ideolojileri koşullandıran kişisel itici güçleri anlamak, sanatın sunduğu fevkalade karmaşık bir yapıyı kavramak için gerekli olan tüm bireysel bilgi dallarını etkili bir şekilde koordine etmeye yardımcı olur. Her hâlükârda, sanat sorununu kültürel, etnolojik ya da üslup standartlarına göre tek taraflı çözmeye yönelik önceki girişimler, sanatsal yaratıcılığın spesifik nitelenmesine ilişkin erken sonuçlar çıkarmaya karşı bizi yeterince uyanık tutmalıdır. Bir yandan, bireysel yaratma dürtüsü hiçbir surette sanatçının yegâne özgül niteliği değildir; diğer yandan bununla aynı ölçüde, kolektif bilinçten evrimleşmiş üslup kanunları, hiçbir surette sanatsal yaratımın gerçek özü olarak görülemez; bir bireysel faktör yalnızca itici gücü temsil ederken, diğer kolektif öge, koşullar içindeki etkinliğine ve ifadesine uygun biçimleri sağlar. Bu nedenle, sanatçı tipinde de karakteristik olan tek şey özgül *tarzdır*; bu tarzla sanatçı verili olan bireysel ve toplumsal olgulara –egosuna ve kolektif kültüre– tepki gösterir; yani bu, onun, üslupta saklı olan verili *biçimi*, kişisel tutumunun *sanatsal* ifadesi için kullanma tarzıdır. Buna uygun olarak, bu sunumda bir yanda sanat ideolojisini etkileyen kolektif kültürel faktörü şimdiki kadar olduğundan çok daha geniş bir temele, yani genel insani temele dayandıracağız; ve diğer yandan, bu kolektif ideolojilerin ruhsal kavrayışına ulaşmayı amaçlayacağız; bu kavrayış ancak, modern psikolojimizi karakterize eden bilimsel mutlakçılığın sınırlarının ötesine geçerek mümkün olabilecek.

Zira çeşitli insan uygarlıklarının her biri belli bir çevre ve belli bir insanlık türünün birleşiminden ortaya çıksa da tüm insan sorunları son tahlilde ruhun sorunlarıdır. Bunu derken, mekanik bilimimizin iddia ettiği gibi, ruhun modern psikoloji açısından tamamen açıklanabileceğini kastetmiyoruz, tam tersine, ruhun özerkliğini vurgulamayı kastediyoruz; ki bu özerklik sadece dini, sanatsal ve sosyal alanlarda yaratıcı bir şekilde

işlemekle kalmıyor, ayrıca zamanın psikolojisini renklendiren ideolojiyi de belirliyor. Dolayısıyla insanın yaratıcı dürtüsü ve onun çok yönlü ifade biçimlerini çevreleyen çeşitli alanların bu sınır boyundaki araştırması, her şeyden önce, bilindik herhangi bir psikolojik teoriyi yorum ilkesi olarak kabul etme ayartıcılığımıza direnir; bunu yaparken, hâkim psikolojik ideolojinin kendisinin, tamamen veya en azından tatmin edici bir şekilde açıklamayı iddia ettiği diğer ruhsal olgular kadar açıklamaya muhtaç görüldüğünü hatırlatır. Zira bu tatmin edici açıklama, elde edilmiş olsa bile, çoğu zaman, yorum ilkesinin kendisinin açıklanacak olguyla ideolojik örtüşmesine dayanan yanıltıcı bir üründür sadece. Bu tür bir yanılgıdan kaçınmanın tek yolu, bir kültürel ideolojinin çeşitli ifade biçimlerinin, temelde, yalnızca tüm sürecin kendisi aracılığıyla anlaşılabilen ve bu veya şu olguyla açıklanamayan aynı dinamik ya da organik sürecin paralel ve eşdeğer olguları olduğunu kabul etmektir. Hâl böyle olunca, sanatçının bütün kişiliğinin onun bireysel psikolojisiyle açıklanmasını da beklememeliyiz. Bunun yerine, egemen ideolojinin koşulları altında sanatsal yaratıcılığının açığa vurduğu hâliyle sanatçıyı daha iyi anlayarak, bilimsel psikoloji yönteminin doğası gereği çözemeyeceği kişilik gelişimi sorunlarına bir parça ışık tutmayı umabiliriz.

Farklı çağlarda ve kültürlerde, genetik gelişiminde hem bireysel hem de kolektif faktörlere göre çok çeşitli şekillerde kendini gösteren yaratıcı dürtünün izini sürerken, kaçınılmaz olarak malzememizin yalnızca bir kısmının aktüel sanatçı meselesiyle ilgili olduğunu göreceğiz. Yine de bu şekilde sanat sorununa değinmek bana yalnızca kaçınılmaz değil, aynı zamanda olumlu anlamda gerekli görünüyor, böylece hem özellikle sanatsal yaratma dürtüsünü hem de sanatçı kişiliğinin altında yatan bireysel dinamizmin ve çağdaş kültürün açılımları olarak yaratım biçimlerinin şekillenmesini anlayabiliriz. Böyle bir sorunu dile getiren sentetik bir yöntemin elbette avantajlarının yanında dezavantajları da vardır; ancak mevcut durumda bu yöntemi, sanatçı sorununu anlamanın ve şimdiye kadar fark edilmemiş ya da yeterince irdelenmemiş çeşitli potansiyel çözümlere dikkat çekmenin tek yolu olarak görüyorum. Bu kitap, diğer sanat kuramlarından duyulan memnuniyetsizlikten ve onların yerine daha iyisini koyma arzusundan kaynaklanmamıştır: doğrusu, kişisel bir sorun üzerinde yıllarca süren yoğun bir mücadeleden doğan organik bir gelişim, sonunda mevcut kitapta şekle şemale bürünen yaşanmış bir deneyimdir. Bu nedenle, niyetimiz ikna etmekten çok etkilemektir, bu muazzam mater-

yal yığınını toplamanın amacı yalnızca, tüm olguların birbiriyle bağlantısı ve ilişkisi hakkında bir fikir vermektir; ama olgular, bildiğimiz gibi, farklı şekillerde yorumlanabilir ve bu kitap, sanatsal yaratımın bu yorumlarından sadece *biri* olarak anlaşılabilir veya bu amaçla yola çıkmıştır. Bu aynı zamanda meselelerin kendine özgü sırasını ve bunun sonucunda ortaya çıkan sunum tarzlarını da açıklamaktadır.

Her ne kadar bu sunum tarzı, kendi görüşlerimin gelişiminin doğal sonucu olsa da sanat üzerine yapılan araştırmaların mevcut durumuna bir göz atmak, bulunduğumuz konumu tanımlamak için kuşatıcı bir çabaya büyük bir ihtiyaç olduğunu gösterecektir.¹ Gerçi orada burada bir psikolog ya da anlayışlı bir psikiyatrist, sanatçının salt bireysel-psikolojik temellerde açıklanamayacağı kanısına varmış olsa da özellikle son çeyrek yüzyılda, aslında yaratıcı sanatçıyı *Zeitgeist*'in [zamanının ruhunun] salt bir aracına indirgeyerek, süreç içinde onu neredeyse gözden kaçırarak kadar sanatın hiç şüphesiz önemli olan manevi-tarihsel yönünü çarpıtmış itibarlı sanat tarihçileri çıkmıştır. Onlar sanatı kolektif ideolojinin bir parçası olarak sunmak için gösterdikleri övgüye değer çabalarında, yaratılan eserlerden yola çıkarak yaratıcı sanatçının psikolojisini geliştirdiler, ruhsal üretim sürecini aydınlatmaktan çok sanatçıyı şu veya bu konuma yerleştirmeye dönük bir tasarıyla. Genel kültürel çevrede yaratıcı kişilik için, deyim yerindeyse, güvenli bir yer tahsis ederler, çünkü sonuçta bu kişilik tamamen dışlanamaz veya yok edilemez. Gelişmiş psikologlar ise kendi paylarına, mekanikçi bilgeliklerinin sonuna geldiklerinde, yaratıcı sanatın kolektif ruhundan daha anlayışlı olmasa da aynı ölçüde saygıyla bahsederler; bu ruhu bir bakıma sanat meselesinden arta kalan akıldışı –ve onlara göre anlaşılmaz– son şey olarak kabul etmeye istekli görünürler. Bu iki grup, manevi ve tarihsel bir zihniyete sahip tarihçiler ile psikolojik zihniyete sahip psikiyatristler arasında, sanatın sınırlarının psikolojik sorunlarıyla ilgilenen modern estetikçiler vardır. Bunlar, daha yüksek bir senteze giden yolu bulamadan önce bir grupla, sonra da diğer grupla yakın temasa geçerler. Nasıl ki kültür tarihsel bakış açısının sanatçıyı yalnızca belli bir *Zeitgeist*'in taşıyıcısı olarak görüyorsa, estetikçi de onu öncelikle kolektif kültür veya onun taşıyıcıları, yani ona ait insanlar üzerindeki etkisi bakımından inceler. Ama yine sanatçının kendisindeki yaratıcı

¹ Kitabımı tamamladıktan sonra, W. Passarge'nin *Philosophie der Kunstgeschichte in der Gegenwart* (Berlin, 1930) adlı kitabında günümüz sanat sorunlarına ilişkin hayranlık uyandıracak kadar açık ve yararlı bir açıklamayla karşılaştım, bu da zikrettiğim ihtiyacı daha da acil hâle getiriyor gibi görünmektedir.

süreci incelemeyi tercih eden psikolog hem onun kültürel bağımlılığını hem de estetik etkinliğini –diğer iki yaklaşım tarzının gereğinden fazla vurguladığı faktörleri– küçümsemeye çok fazla meyillidir.

Ancak konunun birbirinden ayrı bu kadar çok bakış açısından bu tek yanlı ve çoğu zaman polemikçi ele alınışı, en azından son yıllarda, bunları uzlaştırmaya yönelik bir çabayı esinleme sonucunu doğurmuştur, her ne kadar henüz hiçbir sentez ortaya çıkmamış olsa da. Bu birbirinden ayrı yorumların temsilcileri, birbirlerine belli bir saygıyla bakıyorlar ama bundan daha ileri gitmiyorlar. Hâlâ beklediğimiz o sosyal psikolojide bulunabilecek türden ortak bir temelleri olmadığı gibi, aynı zamanda bu türden bir kültürel psikolojide elzem olan belli bakış açılarından da yoksunlar; bu bakış açılarından biri, tek başına onunla ideolojilerin temel dönüşümünün anlaşılmasının mümkün olduğu kültürel-genetik bir gelişim yasası; diğer bakış açısı ise aynı uygarlık veya aynı birey içinde bir arada var olan ve eşit güce sahip farklı ve hatta karşıt akımların bulunmasıyla engellenmeyen ruhsal bir dinamizm veya dualizmdir. Her iki bakış açısını da zamanı gelince yakından inceleyecek ve açıklayacağız. Ancak şimdilik, yöntemimiz ne kadar yabancı görünse de araştırmamızın oturduğu genel çerçevenin ana hatlarını çizmeye devam edeceğiz.

Zira (burada olduğu gibi) sanat meselesinin kendisine yeni bir açıdan yaklaştığımızda, bilgi almak için memnuniyetle başvurabileceğiniz ilgili bilimlerin çoğunun kritik anlarda başarısız kaldığı kısa sürede ortaya çıkar. Bana göre, tam da bu başarısızlık, rekabet hâlindeki çeşitli bilimlerin egemen bir ortak kültüre daha önce zikrettiğimiz ideolojik bağımlılığını kanıtlar. Her bir kültürel çağda tüm bilimsel araştırma dallarındaki problemleri (ve hatta bir dereceye kadar çözümlerini) dillendirmeyi gerçekte belirlemese de tanımlıyor gibi görünen bu ideolojik güç, doğal olarak, söz konusu çağda hâkim olan dünya görüşüne göre farklı biçimlere bürünür. Ama sonuçta, belirli bir felsefeye veya psikolojiye, sosyolojiye veya etnolojiye dayanan bir sanat teorisi, kendileri görelî olan bu bilimler yeni keşiflerle değişmediği veya bakış açısındaki radikal bir değişimle bilfiil ikame edilmediği sürece anlamlı ve faydalıdır. Nitekim son yıllarda, dediğim dedik bir bilimsel ideolojiyi sanat meselesine uygulamakla yetinen türde bir sanat araştırmasının, yerini daha derin bir anlayışa bırakmasıyla çok şey kazanılmıştır; bu anlayış, sanatsal yaratıcılığı, salt kendi içsel eğilimleri ve norm düşüncesiyle açıklamaya çalışan bir anlayıştır. Ancak, ikinci yöntemin üstünlüğünü kabul etmekle birlikte, bu iki düşünce çizgisi de bana çok aşırı